

Gregorianiken i mässan

Av Sören Bolander

Sommarsöndag 1995. Högmässan firade vi i en liten stadsdelskyrka på Hisingen. Prästen och vi sjöng gregorianskt, så som det har sjungits i sekler i Sverige. Kyriet hämtat ur den romerska mässan "Orbis factor"; det finns i en handskrift från 900-talet. Prästen intonerade ett Gloria från samma sekel före Lilla Laudamus; sjöng sedan den gammalkyrkliga prefationen förstås. Därpå Sanctus från 1000-talet och Agnus Dei från 1200-talet, båda ur Missa XVII i *Graduale Romanum*.

En vanlig högmässa för oss tillbaka till melodier i konstfullt präntade handskrifter från tidig medeltid. Hur lät det på den tiden? Säkert inte som vår sång idag till orgelackompanjemang. Det slår mig igen hur märkligt det är att tusenårig sång som klingat i medeltida katedraler och klosterkyrkor fortfarande är vår och att den lever. Dessutom passade det särskilt bra med gregorianik idag när temat var Kyrkans apostolicitet. Den gregorianska musiken förenar oss med Kyrkan långt ner i tiden...

En artikel om gregorianiken i mässan försvarar sin plats av flera skäl.

Mässan är den gudstjänst där gregoriansk musik oftast förekommer i Svenska kyrkan. Utbudet av gregoriansk tidegärdsmusik är visserligen större än motsvarande förråd i Kyrkohandbokens musikupplaga, men de svenska antifonalerna har inte (ännu) förmått slå igenom på församlingsplanet fastän de funnits länge.

Kyrkohandboken-Musik (fortsättningsvis förkortat *KHBM*) är tämligen ung. Efter en lång försöksperiod utkom en körutgåva 1990. Det faller sig naturligt att göra en inventering och granskning av gregorianiken av mässans musik som den föreligger där.

Samtidigt finns också andra möjligheter till gregoriansk sång i mässan i källor utanför kyrkohandbokens ram som är värda att uppmärksammas. Till dessa källor kan vi numera räkna de rika inslagen av latinsk gregoriansk sång i den katolska psalmboken *Cecilia* från 1987, som ännu inte uppmärksammats mycket av våra kyrkomusiker.

Den senaste forskningen i gregoriansk uppförandepraxis ger också anledning att syna vad som skrivs om det musikaliska utförandet i anvisningarna i efterskriften till *KHBM*.

Hur ser gregorianikens framtid ut i mässans sammanhang? Musiken i *KHBM* har påfallande många gammalkyrkliga inslag och kännetecknas fortfarande av traditionalism. Det som efterlyses av allt fler är väl inte gregorianikens avskaffande utan en större bredd i det totala utbudet. Det är i varje fall vad missionsdirektor Birgitta Larsson menar med dessa ord i *Missionsaktuellt* 95/1:

Jag är övertygad om att det är lika viktigt för oss som för kyrkorna i Afrika, Asien och Latinamerika att vi frågar oss hur vårt vittnesbörd och vår gudstjänst skall bli mera trovärdig och tydlig i den kultur och miljö vi lever i.

Kravet på bredd i kyrkomusiken måste bejakas, men vilka möjligheter har gregoriansk musik i ett bredare mässmusiksammanhang? Tål den konkurrensen från folkliga mässor? Har den någon framtid? Har den kvaliteter som annan kyrkomusik inte har?

Definitionen i denna artikel på "gregorianik" är väl den allmänt brukade: *gregoriansk sång omfattar den enstämmiga sång som traditionellt hör till den romersk-katolska liturgin på latin och som också förekommer överförd till svenska och andra moderna språk*. Det betyder att det framför allt är den mycket gamla musiken från medeltida källor vi skall ägna uppmärksamhet.

Vid läsningen av artikeln är det bra att ha melodipsalmboken från 1986 till hands – allra helst också *KHBM*. Mina jämförelser mellan melodierna i *KHBM* och deras latinska motsvarigheter har skett med hjälp av *Graduale triplex*, som väl är den mest förekommande utgåvan bland dem som intresserar för gregoriansk musik. Äldre upplagor av *Graduale Romanum* är dock också användbara för den som vill göra egna jämförelser. De många hänvisningarna till *Graduale triplex* har skett med en förhoppning om att intresse finns för jämförelse mellan källorna.

1. Den gregorianska repertoaren i Svenska kyrkans mässa

I *Högmässans förnyelse liturgiskt och kyrkomusikaliskt* (1961) skriver Gustaf Aulén:

Inventerar vi förrådet i våra mässböcker och vår koralbok, finner vi att den övervägande delen av mässmusiken har sina rötter i den gregorianska sången.

Gäller biskop Auléns ord också 1995?

Besked om detta får vi genom att jämföra våra senaste "mässböcker", nämligen 1942 års mässbok (förkortat MB 42) och KHBM från 1990.

Om man i MB 42 räknar samman antalet mässmelodier/mässkompositioner i följande genrer: Introitus, Nicenum, Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei, kyrkoböner/litanior, prefationstoner, Pax och Benedicamus, får man ett antal av något över 100. (Jag har då inte räknat melodiernas återanvändning i de olika kyrkoårsserierna.) Antalet gregorianska inslag av det totala antalet var ungefär hälften (44). Den genre som hade flest melodier var introitus (26 gregorianska och 34 koralintroitus).

I KHBM ger en motsvarande sammanräkning följande resultat: det totala antalet mässmelodier är ca 120, och av dessa har något över 70 gregorianskt ursprung. Den stora ökningen har att göra med att antalet gregorianska introitus nu uppgår till inte mindre än 51. Antalet nykompositioner är 40. Resten av musiken har tillkommit under tiden från 1500-talet till sekelskiftet.

En jämförelse mellan MB 42 och KHBM visar

- att den gregorianska repertoaren proportionellt är större i vår senaste kyrkohandbok; Auléns ord äger giltighet i ännu högre grad för KHBM;
- att utgivarna satsar stort på gregorianska introitus;
- att flera nya gregorianska alternativ införts i ordinariet, framför allt i Agnus Dei-momentet;
- att utgivarna har månat om en renare gregoriansk stil genom att låta 1800-talsalternativen av prefationstonerna utgå;
- att underläggningstekniken har förfinats;
- att den sjungna gregorianska trosbekännelsen har utgått men att de flesta gregorianska alternativ i MB 42 fortfarande finns med i KHBM i mer eller mindre reviderad form.

I det följande gör jag en närmare granskning av de gregorianska sångerna i mässan. Till de viktigaste momenten ger jag en kort historisk orientering, för det mesta hämtad ur Anders Ekenbergs bok *Det klingande sakramentet*.

2. Musik till ordinariet

Mässordinariets melodier har tillkommit under tiden 900–1500 i Central-europa, England och i viss mån i Italien efter kärnrepertoarens systematisering i frankerriket på 800-talet (jfr Anders Ekenbergs artikel i denna volym). De gregorianska ordinariesångerna är alltså yngre än t ex psalmtoner, responsorier och antifoner.

Kyrie

Kyriet är enligt nyare forskning ursprungligen "ett ihärdigt, utdraget bönfällande om Guds barmhärtighet – en andlig släkting till den enskilda

Jesusbönen – som utgjort ett självständigt moment i liturgin. Det sjöngs från början av försångare med upprepning från församlingens sida” (Ekenberg s 45). Den stora repertoaren av kyriesånger i *Graduale Romanum* representerar en senare utveckling då momentet övertagits av försångare och körgrupp. De flesta sångerna är utpräglat melismatiska. Slutslingorna i en del av dem ”kan vara relikter av hur kantorn med en extra tonslinga angav att sången skulle avslutas” (Ekenberg s 45).

Kyriets liturgiska funktion är enligt Ekenberg att i gudstjänstens början föra församlingen in i en bönfällande hållning inför Mässans fortsättning.

KHBM har tio kyrialternativ. Av dessa är fyra nyskrivna till nya texter, s k kyrielitanior med församlingsomkväde (Sv Ps 695:1 och 695:2). De övriga är av äldre ursprung, och av dessa kan fyra betecknas som gregorianska:

Sv Ps	Källa	Ålder
696:3	Bjuråkershandskriften	”Medeltiden”
696:4	<i>Graduale Romanum</i> , ”Lux et origo” (<i>Graduale triplex</i> s 710)	900-talet
696:5	<i>Graduale Romanum</i> , ”Orbis factor” (<i>Graduale triplex</i> s 748)	900-talet
696:6	<i>Graduale Romanum</i> , ”Pater cuncta” (<i>Graduale triplex</i> s 751)	1100-talet

Notera att KHBMs datering här och i fortsättningen avser tidigast kända källa, vilket givetvis inte är detsamma som tillkomsttid.

När det gäller de gregorianska kyriemelodiernas användning i nutidens gudstjänstliv vågar jag följande gissning: de används ofta men dominerar inte momentet längre. Kyrielitaniorna förekommer minst lika ofta.

Gloria med Laudamus

Gloria med Laudamus användes som morgonhymn i Österns grekiska kyrka redan på 300-talet. Under detta sekel kom den i latinsk översättning till västerlandet. I Rom sjöngs den allmänt först efter 1000-talet. Den består av tre delar: en nytestamentlig inledning, en lovprisning av Gud och ett anropande av Kristus. Stilistiskt minner den senare delen om biblisk poesi och är som kristen dikt svår att överträffa.

De äldsta melodierna är enkla och formelmässigt komponerade och sjöngs sannolikt av hela församlingen. De senare melodierna är ofta genomkomponerade och klart körmässiga. – Den övergripande beteckningen på momentet är numera ”Lovsången”.

Av de nio lovsångerna i KHBM (Sv Ps 697:1–697:9) bygger de fem första på den ursprungliga Gloria med Laudamus-texten. Tre har nyskrivna melodier, medan två är gregorianska, hämtade ur *Graduale Romanum*:

Sv Ps	Källa	Ålder
697:3	<i>Graduale Romanum</i> , Missa XV (<i>Graduale triplex</i> s 760)	1000-talet
697:4	”Missa de angelis” (<i>Graduale triplex</i> s 738)	1500-talet

Två alternativ (Sv Ps 697:6 och 697:7) består av ett Gloria, sjunget av försångare, följt av församlingens lovsångsvers (”Lilla Laudamus” eller vers ur psalmboken). Sju Gloria-intonationer finns, varav fyra gregorianska; två av dessa fanns förut i MB 42.

Någon motsvarighet till den tysk-svenska traditionen Gloria med lovsångsvers (traditionellt "Allena Gud"), som infördes under reformationstidevarvet, finns inte i romersk katolskt mässfirande. Där används uteslutande Gloria och Laudamus-texten, som – när lovsången inte sjungs – läses växelvis mellan präst och församling (varvid Gloria alltid reserveras för prästen).

De två återstående alternativen (Sv Ps 697:8 och 697:9) är lovsånger till nya texter och melodier.

Det lovsångsalternativ som dominerar i dagens mässfirande torde vara Gloria med Lilla Laudamus eller vers ur psalmboken. De två gregorianska Gloria med Laudamus som vi har används sällan eller aldrig. Alternativet för fastetiden (Sv Ps 697:3) torde vara det som minst kommer till användning. Handbokens rekommendation att "momentet kan utgå under fastan" är ju nära nog en uppmaning att inte använda det! Vill man sjunga detta alternativ är den enklare underläggningen i *Cecilia* (nr 330) att föredra framför kyrkohandbokens. Naturligtvis bör det kunna användas vid alla mässor under kyrkoåret.

Av den gregorianska musiken till "Lovsången" är det egentligen bara Gloria-intonationerna som används i dagens mässfirande. I sig själva är de bara inledning till den fullständiga lovsången i *Graduale Romanum*. Denna musikaliska torso leder fram till en psalmvers, ibland av flera. Inte sällan erätts detta alternativ av någon av de nyskrivna lovsångerna, särskilt 697:1 och 8.

Credo

Seden att sjunga trosbekännelsen är av gammalt datum. Ett argument för att sjunga den är att trosbekännelsen uppfattas också som en lovsång, en *doxologi*: *ortodoxia* betyder både rätt bekännelse och rätt lovsång.

I MB 42 fanns en melodi från 1400-talet till den Nicenska trosbekännelsen. Denna melodi användes aldrig. I *KHBM* föreslås en trospsalm i stället för läst trosbekännelse, ett alternativ som sällan eller aldrig används.

I *Cecilia* (423–424) finns två gregorianska Credo-melodier till latinsk text. I *Norsk Salmebok* (944–945) finns det två melodier till trosbekännelsen, varav det ena utformat efter gregoriansk förebild.

Sanctus

För att ge församlingen tillfälle att delta i nattvardsbönen (som inte bara är prästens utan alla deltagandes bön och lovoffer) har det i så gott som alla liturgier alltsedan 3/400-talen funnits församlingsacklamationer. Den första av dessa är Sanctus, vars text kombinerar bibelcitater ur Jes 6 och Ps 118. Den uttrycker den "eukaristiska tacksägelsen" i gemenskap med Kyrkan på jorden och i himlen, och därför bör musiken ha karaktär av församlingssång. Detta är dock inte fallet med alla melodier i *Graduale Romanum*, vilka ofta är uttalat körmässiga.

Beståndet av gregorianska Sanctus-melodier i *KHBM* framgår av nedanstående:

Sv Ps	Källa	Ålder
698:1	<i>Graduale Romanum</i> , "Missa de angelis" (<i>Graduale triplex</i> s 740)	1000/1100-talet
698:3	<i>Graduale Romanum</i> , Missa XV (<i>Graduale triplex</i> s 762)	900-talet
698:2	Yngre version av samma melodi	1818
698:5	<i>Graduale Romanum</i> , Missa XVII (<i>Graduale triplex</i> s 765)	1000-talet

Av de tre gregorianska Sanctus-melodierna sjungs mest 698:3, 698:5 och 1800-tals versionen 698:2. Alla dessa fanns med i *MB 42*. De som införts som nya alternativ i *KHBM* torde leva ett tynande liv. Två nyskrivna Sanctus har däremot blivit populära och gör ofta inbrytningar i vårt nutida gudstjänstliv: Sv Ps 685 och Per Harlings "Du är helig, du är hel" ur hans "Mässa i viston" (i *Tillägg till den svenska kyrkohandboken III–IV*, s 241).

Till beståndet av Sanctus-melodier kan också räknas de "Helig"-melodier som sjungs av prästen som inledning till högmässogudstjänsten. De har hämtats från de första delarna av fullständiga Sanctus i *Graduale Romanum*.

Agnus Dei

Agnus Dei är ursprungligen en litania. Bönestilen är densamma som i kyriet. Den ingick i den romerska Mässan omkring 700 och sjöngs då under brödsbrytelsen som en bön till Kristus, Guds Lamm, närvarande på altaret, och som en bön inför kommunionen.

I *KHBM* finns flera gregorianska Agnus Dei-melodier än i *MB 42*:

Sv Ps	Källa	Ålder
699:1	<i>Graduale Arosiense</i>	1400-talet
699:3	<i>Graduale Romanum</i> , Missa XVIII (<i>Graduale triplex</i> s 768)	1100-talet
699:2	Yngre version av samma melodi	1701
699:4	<i>Graduale Romanum</i> , Missa IX (<i>Graduale triplex</i> s 744)	1100/1200-talet
699:5	<i>Graduale Romanum</i> , Missa XVII (<i>Graduale triplex</i> s 766)	1000-talet
699:6	<i>Graduale Romanum</i> , "Cantus ad libitum" (<i>Graduale triplex</i> s 797)/ <i>Neogregorianik</i> av p Pothier	1905

I *MB 42* fanns två gregorianska Agnus Dei-melodier. Den mest använda (nuvarande Sv Ps 699:5) brukades för jul-, påsk- och trefaldighetsserierna. Melodin från 1300-talet – Trefaldighetstidens alternativ II – var för svår i sin rika melismatiska utformning och blev aldrig insjungnen.

I *KHBM* får gregorianiken dominera: samtliga sex melodier är (mer eller mindre) gregorianska. Sv Ps 699:2 och 699:5 är väl insjungna. De fanns med redan i *MB 42* och är fortfarande de som oftast används. Av de övriga har jag själv liten erfarenhet. Påsktidens melodi (699:4) har vi funnit något svår för församlingen. De enkla melodierna 699:3 och 699:6 borde lätt kunna sjungas in. Vad beträffar den första av dessa finner jag versionen i *Cecilia* (nr 333 – kanske onödigt förenklad i första ledet) tänkvärd i sin växling mellan kör och församling.

3. Musik till propriet

Introitus

Introitus var ursprungligen en beledsagande sång som sjöngs under prästernas intåg i kyrkan. Den blev ett självständigt moment i den romerska liturgin under karolingertiden (700/800-talen). Reformatörerna ersatte den med en kyrkovisa.

Mässbokens introitussånger infördes i MB 42 som en sång mellan mässans skriftermål och kyriet framför allt för att ge tillfälle till gregoriansk sång. Dess liturgiska funktion var och är oklar.

I *KHBM* finns 51 "gammalkyrkliga" introitus. Nästan hälften av dessa är hämtade ur MB 42, medan resten är nya adaptationer.

Det stora inslaget av introitusmelodier måste väl tyda på att utgivarna av *KHBM* trodde på repertoarens framtid. Introitus används dock för närvarande endast i mycket begränsad omfattning. Orsaken torde ligga i att man numera vill aktivera församlingen så mycket som möjligt i mässans olika moment. Introitussången är genuin körmusik och därför väljer man hellre introitus med församlingsomkväde som förstahandsalternativ, när introitus skall förekomma på sin normala plats efter skriftermålet. Ofta faller hela momentet bort. Vill man ha ytterligare körinslag i mässans början väljer man kanske hellre att lägga det mellan GT- och epistel-läsningen.

Ett sätt att få repertoaren mer använd är att använda den på andra ställen i mässan än efter skriftermålet. Introitus skulle kunna användas som mediterande sånger mellan GT- och epistelläsningarna, före eller efter predikan samt under kommunionen.

Psaltarsång efter den gammaltestamentliga läsningen

Seden att meditera över lästa texter med hjälp av Psaltaren går tillbaka till fornkyrklig tid. Det responsoriala sångsättet med församlingsomkväde är ett av de allra äldsta sätten att sjunga psalmerna på.

Enligt anvisningarna i *Kyrkohandboken* kan psaltarsång förekomma efter gammaltestamentlig läsning. Oftast förekommer här de nykomponerade psaltarsångerna i *Psalmbokens* avdelning "Psaltarsånger och cantica". Att det inte finns ett enda gregorianskt alternativ i denna avdelning är uppseendeväckande, när nu gregorianiken har fått så stor plats i andra moment i högmässan. Alternativ är dock möjliga och på denna plats förekommer i viss utsträckning gregorianska sånger ur Ragnar Holtes samling *35 Psaltarsånger*.

Holtes underläggningar till svenska av ett urval antifoner ur latinska antifonalen är skickligt genomförda i den underläggningstradition som initierades av Adell-Peters. De representerar en genuin svenskspråkig gregorianik, som det finns anledning att bruka i högre grad än nu är fallet.

Halleluja före och efter evangeliet

Vid vissa mässor i Svenska kyrkan förekommer ett sjunget halleluja före (sexfaldigt) och efter (trefaldigt) läsningen av dagens evangelium. Seden, som har lång tradition både i romersk och östlig liturgi, är ett gott alternativ till gradualpsalmen och därför noterar jag den här. Hallelujaropen kan med fördel – och med lätthet – förses med gregoriansk musik.

Communiosånger

I Lars Hartmans och Ragnar Holtes *Detta är brödet* finns 22 comuniosånger för kyrkoåret. Underläggningarna är väl utförda och samlingen borde utnyttjas mer.

Gregorianska recitationsformler

I musikbilagan till Arthur Adells *Gregorianik I* finns formler för recitation av epistel- och evangelietexterna, kollektbönen, Fader vår och prefationen, hämtade bland annat ur svensk tradition. Av dessa brukas numera ibland kollekttonen och prefationstonen. Att på vissa högtidsdagar också bruka lästonen till evangeliet är åtminstone värt att överväga.

Övrig gregoriansk musik

Av den övriga gregorianska musiken i *KHBM – de gregorianska improperierna* (s 49ff) och *sekvenserna för Påsk och Domsöndagen* – faller de förra utanför ramen för artikeln. De senare torde förkomma sparsamt i gudstjänstlivet, vilket är skada. Särskilt Påsksekvensen är värd att lyftas fram. "Dies irae" kan förekomma bara en eller högst två dagar på kyrkoåret men försvarar väl sin plats i *KHBM*. Sekvensen tillhörde i romersk-katolsk tradition requiem-mässans musik men har utgått i senare utgåvor av GR.

Den av Adell introducerade gregorianska *Johannespassionen* (se musikbilagan till *Gregorianik I*, s 22ff) har utgivits i modern språklig dräkt av Gudrun Zethelius. Den faller också utanför artikelns ram men omnämns ändå här som ett värdefullt inslag i Långfredagens liturgier, de enda under kyrkoåret där mässa traditionellt icke skall firas.

4. Adaptationerna av de gregorianska melodierna till de fasta leden i mässan

Anpassningen till svenska av gregorianska ordinariemelodier innebär särskilda svårigheter eftersom utgångspunkten är fastställda texter som inte kan ändras. Den teknik som används vid underläggning av text till t ex tidegärds-

antifoner är jämförelsevis enklare. Ordval och ordföljd kan på ett annat sätt anpassas efter melodin.

I många fall har underläggningen skett med stor frihet i förhållande till de latinska originalmelodierna. En förenkling av den latinska musiken har blivit nödvändig för att den skall kunna fungera i en församling. Ofta förlorar adaptationen de karakteristiska melismerna.

Jag kommer i det följande inte att göra någon värdering av adaptationerna. Det som i sista hand är avgörande är naturligtvis inte om adaptationen stämmer exakt med originalen utan om resultatet blir sådant att musiken bevarar vissa utmärkande drag för den gregorianska stilen, sluter sig naturligt till orden, är estetiskt tilltalande och funktionell. Det kan inte vara "fel" om avvikelserna är stora, om bara resultatet är tillfredsställande.

I de fem ordinarietexterna – Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus och Agnus Dei – skiljer sig texternas längd (antal stavelser) och de enskilda ordens betoningar avsevärt från varandra i de svenska och latinska texterna. Störst är naturligtvis skillnaderna i de längsta texterna (Gloria med Laudamus och Credo), medan de övriga ger större möjligheter till adaptation. Av betydelse är också hur man översätter den latinska texten.

Kyriemelodier

Texternas förhållande till varandra framgår av följande jämförelse:

Kyr-i-e e-le-i-son.

Chri-ste e-le-i-son.

Her-re för-bar-ma dig ö-ver oss.

Kri-ste för-bar-ma dig ö-ver oss.

Den svenska textens förlängning i sista ledet genom "över oss" gör att adaptationerna i *KHBM* ofta förlorar de latinska förlagornas karakteristiska melismatik. Om man i stället adapterar med texten "Herre förbarma dig" – en form av kyrie som redan är tämligen vanlig – kan överensstämmelsen bli fullständig i sista ledet. "Herre, förbarma dig" är dessutom en exakt översättning av det grekiska "kyrie eleison." (Se notexempel 1–3; i exempel 3 avslutas den första frasen på tonikan i melodin i *Graduale Romanum*, vilket skapar en vacker avrundning).

Påsktidens (Sv Ps 696:4) Kyrie är en fri adaptation eller omsjungning av "Lux et origo". Versionen i *Graduale Romanum* är långt rikare och vore värd att lyftas fram som köralternativ. Varför skulle inte också den inte kunna tryckas i en ny upplaga av *KHBM*?

Kyriet är den ordinarie text som lättast låter sig adapteras. Ytterligare adaptationer ur den rika latinska repertoaren borde göras. I notexempel 4 och 5 redovisar jag några egna försök att anpassa svensk text till melodier ur *Graduale Romanum*.

Att ge församling och kör möjlighet att sjunga kyriet på originalspråk borde övervägas. Kyriet är ju för övrigt den enda text som även i den latinska mässan utförs på ett annat språk, nämligen grekiska. Taizé-sångerna har gjort originalexten allmänt vanlig också i Svenska kyrkan, och i den norska lutherska kyrkans Salmebok (1985) finns "Orbis factor"-

Ky ri - e _____ e - lé - i - son.
Her - re _____ för - bar - ma dig

Her _____ re för - bar - ma dig öv - er oss.

Notexempel 1. Allmänna seriens andra kyrie (Sv Ps 696:6): överst enligt *Graduale triplex* (s 751) i förkortad svensk textversion; nederst enligt *KHBM* (s 13), där den karakteristiska melismatiken gått förlorad.

Ky - ri - e _____ e _____ lé - i - son.
Her - re _____ för _____ bar - ma dig

Her _____ re för - bar - ma dig _____ ö - ver oss.

Notexempel 2. Allmänna seriens första kyrie (Sv Ps 696:5): överst originalversionen enligt *Cecilia* (nr 399); nederst enligt *KHBM* (s 12).

kyriet med grekisk text som nr 939. I varje fall borde det vara möjligt att ibland sjunga både på grekiska och svenska. En försångare kan då introducera ett sexfaldigt kyrie på grekiska, varefter församlingen upprepar samma melodi på svenska.

I den latinska mässan är den vanliga formen för kyrie den sex- eller niofaldiga, dvs varje led upprepas två eller tre gånger. *KHBM* öppnar för detta men det förekommer sällan i praktiken. Att sjunga kyriet sex- eller niofaldigt skulle ge oss möjlighet att få vila i den korta bönen under längre tid. Momentet skulle då återfå mer av sin egentliga funktion – att skapa en bönfällande hållning i församlingen.

Gloria med Laudamus

Två fullständiga Gloria med Laudamus finns i *KHBM*. Båda är "komponerade" med hjälp av recitationsformler, vilket gör en svensk under-

Ky — ri - e — e — lé - i - son.
Her — re — för — bar - ma dig.

Her — re för bar — ma dig ö - ver oss.

Chris — te — e — lé - i - son.

Kris — te för - bar - ma dig ö - ver oss.

Ky — ri - e — e — lé — i - son.
Her — re för — bar — ma dig.

Her — re för - bar - ma dig ö - ver oss.

Ky - ri e — e — lé — i - son.

(Obs att "codan" saknas i den svenska versionen)

Notexempel 3. Påsktidens kyrie (Sv Ps 696:4): överst enligt *Graduale triplex* (s 710, "Lux et orgo"); nederst enligt *KHBM* (s 12).

Ky — ri — e e — lé - i - son. Chris - te — e — lé - i - son
Her — re — för - bar - ma dig. Kris - te — för — bar - ma dig. -

Ky — ri — e e — lé - i - son. Ky — ri — e e — lé - i - son.
Her — re — för - bar - ma dig. Her — re — för — bar — ma dig.

Notexempel 4. Alternativ svensk textunderläggning av Kyrie efter *Graduale triplex* (s 767).

Ky - ri — e — e - lé - i - son. Chris - te — e - lé - i - son.
Her — re — för - bar - ma dig. Kris - te — för - bar - ma dig.

Ky - ri — e — e - lé - i - son. Ky - ri — e — e - lé - i - son.
Her — re — för - bar - ma dig. Her — re — för - bar - ma dig.

Notexempel 5. Alternativ svensk textunderläggning av Kyrie efter *Graduale triplex* (s 763).

läggning möjlig. Andra melodier i *Graduale Romanum* är mer "genomkomponerade" med många melismer och får nog betecknas som omöjliga att adaptara.

I de flesta fall har endast Gloria adapterats som introduktion till den följande lovsången i koralform. Gloria-textens svårigheter vid underläggning framgår av texternas olikheter:

Glo-ri-a in ex-cel-sis De-o et in ter-ra pax ho-mi-ni-bus bo-nae vo-lun-ta-tis.

Ä-ra åt Gud i höj-den och frid på jor-den bland män-ni-skor som han äl-skar.
(KHBM)

Ä-ra va-re Gud i höj-den och frid på jor-den åt män-ni-skor som har hans väl-be-hag.
(Cecilia)

Latinet har 24 (9+15) stavelser, KHBMs översättning 20 (7+13) och *Cecilias* 23 (8+14). Betoningsförhållandena skiljer sig åt på väsentliga punkter men omöjliggör inte en meningsfull underläggning. Den katolska

Gloria in excelsis Deo.

Aera at Gud i höjden

Et in terra pax
och frid på jorden

hominibus bonae voluntatis.
bland manni skor som han älskar

"Allena Gud" bygger på intervallen fr o m "et in terra pax"

Allena Gud i himmelrik

Notexempel 6. Allmänna seriens Gloria: överst enligt *Graduale triplex* (s 712); nederst enligt *KHBM* (s 20).

översättningen ligger närmare latinets och bör användas vid nya adaptationer.

Notexempel 6 visar hur underläggningen gjorts i *KHBM*. Pröva gärna en underläggning med den katolska texten! Just denna melodi har för övrigt stått förebild för "Allena Gud" – se exemplet. Den rika Gloria med Laudamus-texten är dock att föredra av poetiska och innehållsliga skäl.

Att formelmässigt uppbyggda Laudamus-melodier är särskilt öppna för en underläggning med svensk text illustreras i notexempel 7, som visar ett försök att lägga den svenska texten under en melodi från 900-talet. En

Ä ra va - re Gud i höj - den och på jor - den fred åt män - ni - skor som han äl - skar.
 Vi lo - var dig Vi väl - sig - nar dig. Vi till - be - der dig Vi pri - sar och ä - rar dig
 vi tac - kar dig för din sto - ra här - lig - het. Her - re Gud him - mel - ske ko - nung
 Gud Fa - der alls - mäk - tig. Her - re Guds en - föd - de Son, Je - sus - Kris - tus.
 Her - re Gud, Guds lamm Fa - derns son, du som bort - ta - ger världens syn - der,
 för - bar - ma dig ö - ver oss. Du som bort - ta - ger världens syn - der, tag e - mot vår bön.
 Du som sit - ter på Fa - derns hö - gra si - da, för - bar - ma dig ö - ver oss.
 Ty du al - le - na är he - lig Du al - le - na he - re
 Du al - le - na den Hö - g - ste Je - sus Kris - tus, med den he - li - ge an - de,
 i Guds Fa - derns här - lig - het. A - - - - - men - - - -

Notexempel 7. Svensk textunderläggning av Gloria med Laudamus under en melodi från 900-talet (jfr *Graduale triplex* s 749–750 och *Cecilia* nr 400).

bearbetning och förenkling av melodin torde vara nödvändig om den skall brukas som församlingssång.

I *Cecilia* (nr 330) finns ett enkelt recitativiskt Gloria med Laudamus som borde kunna användas också av oss i Svenska kyrkan.

Sanctus

Anpassningen av Sanctus-melodier till svensk text erbjuder vissa svårigheter, vilket man förstår genom en jämförelse med latinet:

Sanc-tus, Sanc-tus, Sanc-tus	Do-mi-nus De-us Sa-ba-oth.	
He-lig, he-lig, he-lig	Her-re Gud Se-ba-ot.	
Ple-ni sunt cae-li et ter-ra glo-ri-a tu-a.		Ho-san-na in ex-cel-sis.
Him-lar-na och jor-den är ful-la av din här-lig-het.		Ho-si-an-na i höj-den.
Be-ne-dic-tus qui ven-it in no-mi-ne Do-mi-ne.		Ho-san-na in ex-cel-sis.
Väl-sign-ad va-re han som kom-mer i Her-rens namn.		Ho-si-an-na i höj-den.

Textens längd är i stort densamma, dock inte alltid längden på de enskilda orden och inte heller betoningarna. Anpassningen till svensk text kan alltså inte ske utan förändringar av den latinska melodin.

I notexempel 8 (se omstående sida) ger jag prov på en Sanctus-adaptation från 1500-talet, som sedan dess funnits med i de flesta svenska mässböcker. Nu återfinns den som andra Sanctus-alternativ för fastetiden i *KHBM*. Den visar hur man i de första försvenskade mässböckerna – i det här fallet i Hög- och Bjuråkershandskriften från omkring 1540 – löste underläggningsproblemet genom uteslutningar respektive tillägg av toner på besvärliga ställen.

Kyrkohandbokens första fastetidialternativ visar hur man hanterade samma melodi i romantisk stil på 1800-talet. Visst kan man tala om förvanskning av gregorikanen. Det klingande resultatet har ändå blivit tilltalande och används ofta.

Jultidens och allmänna seriens Sanctus i *KHBM* (Sv Ps 698:1) bygger på Sanctus i "Missa de Angelis" (*Graudale triplex* s 740). Anpassningen till svensk text – som är ny – har skett mycket fritt med uteslutande av en stor del av den rika melismatiken. Det har varit nödvändigt för att den skall bli sjungen i en vanlig församling. Originallets körmässighet är påfallande.

Agnus Dei

Förhållandet mellan texter framgår av denna sammanställning:

Agn-us De-i,	qui tol-lis pec-ca-ta mun-di,	mi-se-re-re no-bis.
O Guds Lamm,	som bort-tag-er värl-dens syn-der,	för-bar-ma dig ö-ver oss.
Agn-us De-i,	qui tol-lis pec-ca-ta mun-di,	do-na no-bis pa-cem.
O Guds Lamm,	som bort-tager värl-dens syn-der,	giv oss din frid.

Adaptationssvårigheter uppstår i satsens första och tredje period medan mellanperioden ger större möjligheter.

En intressant jämförelse mellan tre Agnus-underläggningar av en melodi i *Graduale Arosiense* finns i kommentaren till den nya gudstjänstordningen för Svenska kyrkan (Eckerdal s 116). Den ger goda prov på svårigheter och möjligheter vid adaptation. Efter att ha tagit del av den frågar jag mig: varför får vi inte också sjunga den i kör på latin? I nästa kyrkohandbok bör den finnas med som köralternativ!

Sanc - tus, Sanc - tus, sanc-tus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth.

He - lig, he - lig he - lig Her - re Gud See - ba - ot.

Ple - ni sunt cae - li et ter - ra. glo - ri - a tu - a.

Him - lar - na och jor - den är ful - la av din här - lig - het.

Ho - san - na in ex - cel - sis. Be - ne - dic - tus

Ho - si - an - na i høj - den Vål - sig - nad va - re

qui ve - nit in nó - mi - ne Do - mi - ne.

han som kom - mer i Her - rens namn

Ho - san - na in ex - cel - sis

Ho - si - an - na i høj - den.

Notexempel 8. Fastans Sanctus (Sv Ps 698:3): överst enligt *Graduale triplex* (s 762); nederst enligt *KHBM* (s 34).

A-gnus De i, qui tol lis
O, Guds Lamm, som bort ta-ger vårt-dens syn-der,
pec-cá ta mun di: mi-se-ré-re no-b
för-bar-ma dig o-ver oss

Notexempel 9. Påsktidens Agnus Dei (Sv Ps 699:4): överst enligt *Graduale triplex* (s 744); nederst enligt *KHBM* (s 36). Versionen i *KHBM* utgör en fri omsjuning av den i *Graduale triplex*.

Ag-nus De i, qui tol lis pec-cá ta mun di:
Här är Guds Lamm, som bort ta-ger vårt-dens syn-der,
mi-se-ré-re no-bis. Ag-nus De i, qui tol lis pec-cá ta mun di:
för-bar-ma dig, o Her-re. Här är Guds Lamm, som bort ta-ger vårt-dens syn-der,
mi-se-ré-re no-bis. Ag-nus De i
Här är Guds Lamm,
qui tol lis pec-cá ta mun di: do-na no-bis på-cern.
som bort ta-ger vårt-dens syn-der, giv oss frid, o Her-re.

Notexempel 10. Alternativ svensk textunderläggning av Agnus Dei efter *Graduale triplex* (s 727).

I notexempel 9 visar jag förhållandet mellan en ny underläggning och dess förlaga, ett Agnus ur mässan "Cum iubilo" i *Graduale Romanum*. Adaptationen har gjorts för att bilda en pendang till Sanctus i samma kyrkoårsserie, med vilken den har viss melodiskt frändskap. Som framgår är det egentligen bara vissa melodiska vändningar som förenar adaptation och förlaga. Den svenska versionen är praktiskt taget en ny komposition.

Agnus Dei är en koncentrerad text vars innehåll är lätt att ta till sig. Den borde – liksom kyriet – kunna sjungas på originalspråk av försam-

lingen, i början introducerad av kören som kan framföra den under komunionen. I *Cecilia* finns flera vackra melodier att välja mellan, de flesta troligtvis för melismatiska för församlingssång medan andra är mer lämpliga, t ex nr 392, 413 och 422.

Det är också möjligt att översätta Agnus Dei på ett sätt som bättre överensstämmer med den latinska texten. I notexempel 10 ges ett exempel på hur en sådan översättning möjliggör en nära nog exakt adaptation av den latinska melodin till svensk text.

5. Introitusunderläggningarna

De 51 introitusantifonerna i *KHBM* är till största delen adapterade efter antifoner i *Graduale Romanum* (ca 150 stycken). Ett mindre antal kortare introitusmelodier är tidegårdsantifoner, ett nytt inslag i samlingen, avsett som introduktion till de längre och mer konstnärligt avancerade.

I *Svenskt Gudstjänstliv* 1961 granskade Arthur Adell repertoaren i *Graduale Romanum*. Enligt honom uppvisar den följande karakteristiska drag:

- Melodierna är individuella kompositioner till bestämda texter.
- De kännetecknas av en stor mängd melismer med tillfälliga syllabiska inslag.
- De är skrivna i tre, ibland två, perioder, avdelade med *divisio major*, alltså helstreck.
- De flesta melodier har inslag av *strophicus* (*bi-* och *tristrofa*), noter som anger att en och samma stavelse sjungs på samma ton i ett upprepat antal (två respektive tre tonupprepningar eller reperkussioner) där vokalen skall ansättas på nytt för varje upprepat ton.
- Melodiska formler är sparsamt förekommande (i motsats till tidegårdsantifonen som använder sådana i stor utsträckning). Viss tematisk bearbetning av melodiska motiv förekommer dock inom en och samma melodi.

Av de 51 introitusmelodierna i *KHBM* är ungefär hälften hämtade från *MB 42*. De har på flera sätt bearbetats. Den stela grupperingen i två- och tregruppsmelismer har övergetts (jfr nedan om *ictus*-teorin), i stället skrivs nu gruppmelodik i fyr-, fem- och sexgrupper. Rytmska och dynamiska tecken har insatts från neumhandskrifterna. Tonförlängningarna är flera i notbilden, liksom de s k reperkussionerna (*bi-* och *tristrofa*).

I notexempel 11 ger jag möjlighet till en jämförelse mellan underläggningar av introitus-antifonen på Kristi Himmelfärds dag i *MB 42*, *KHBM* och originalmelodin i *Graduale Romanum*. Skillnaden mellan skrivsätt då och nu framgår mycket tydligt. De adaptationer som tillkommit under mässmusikens försöksperiod är trognare förlagorna i *Graduale Romanum*.

GrTr
underläggnings
förslag

Vi - ri Ga - li - laé - i quid ad - mi - rá - mü - nu
Män från Ga - li - lé - en, var - för för - un - dras nu

KHBM

Kris - tushar fa - rit upp till sin Fa - der och vår Fa - der.

MB42

till sin Fa - der och vår Fa - der,

as - pi - ci - én - tes in cae - lum al - le
när ni ser upp - åt mot him - len?

till sin Gud och vår Gud. Hal - le - lu - ja

quo - mád - mo - dum vi - dis - tis e - um a - scen - den tem in cae - lum
på sam - ma sätt som Je - sus Kris - tus har vant ä - ter till him - len.

Hans ri - ke är ett e - vigt ri - ke och hans her - ra do - me

Han sit - ter på Guds hög - ra si - da äng - lar och väl - di - ge

i - ta ve ni - et a - le - lu - ia.
kommer han hit i - gen

har in - gen än - de. Hal - le - lu - ja.

ha - va bli - vit ho - nom un - der läg - da Hal - le - lu - ja.

Notexempel 11. Introitus för Kristi Himmelsfärds dag: överst enligt *Graduale triplex*; i mitten enligt *KHBM*; nederst enligt *MB 42* (forts på nästa sida).

The image shows a musical score for three voices in G major. The top staff has the lyrics "al - le - lú - ia, al - le lú - ia." The middle staff has "hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja." The bottom staff has "hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja." The music consists of a simple melody with some phrasing slurs.

Notexempel 11, forts.

Att antifonerna i *KHBM* har fått en rejäl ansiktslyftning råder det ingen tvekan om. Hela repertoaren har blivit mer genuin. Mindre bra är att den äldre bibelöversättningens pluralformer har bibehållits.

En jämförelse med deras latinska motsvarigheter i *Graduale Romanum* visar fortfarande på betydande skillnader. Den metod som underläggarna använt, att anpassa en bibeltext i 1917 års översättning (både i ursprunglig och reviderad form) exakt till den latinska melodin, skapar stora svårigheter om man vill komma mycket nära melodin.

Det finns andra metoder för adaptation. En som här redovisas innebär att man möter melodin med en text som parafrazerar den latinska texten utan anspråk på full överensstämmelse med bibelöversättningen men med krav på samma textinnehåll. Metoden är inte enkel men ger större möjligheter till full melodisk överensstämmelse med den latinska melodin. I notexempel 12 ger jag egna prov på försök till sådana underläggningar.

Vår tid upplever ett nyvaknat intresse för ett så ursprungligt utförande som möjligt för gammal musik. Också den gregorianska musiken omfattas av detta intresse. Nya och intressanta tolkningsförsök görs ute i Europa och i någon mån också i vårt land. Utgångspunkten för dessa försök är de äldsta gregorianska handskrifterna, särskilt neumhandskrifterna med tydliga rytmanvisningar – "semiologisk sång" brukar man tala om.

Frågan är om svenska kyrkomusiker med intresse för "semiologisk sång" kommer att nöja sig med adaptationer till svenska av t ex introitus-repertoaren. Jag finner detta föga troligt, eftersom de svenska introitus sällan har fångat den latinska originalmelodin på ett exakt sätt. För framtida utgivning vore det lämpligt att åtminstone utge sådana introitus som har samma text i den latinska versionen sida vid sida med utskrifter i modern notskrift av de latinska originalen. Inget hindrar ju att dessa framförs i gudstjänsten som meditativ musik, t ex mellan textläsningar eller under kommunionen. Givetvis bör församlingen få del av en svensk översättning av den sjungna texten.

Ter - ri - bi - lis est lo - cus i ste
Un - der - bart är det - ta tem - pel,

hic do - mus De i est, et por - ta cae - li:
här hand - lar Gud med oss, här är him - lens port:

et vo cá bi - tur au - la De - i
det skall kal - las så: Her - rens bo - ning

Al - le - lu - ia, al - le - lu - ia.

I
Ps. Kringditt al - tare, Her - re vill jag van - dra, för att höja min

II
röst till tack - säg - el - se. Å - ra va re Fadern och Sonen och

He - li - ge an - de, nu och alltid och i evigheters e - vig - het. A - men.

Notexempel 12. Förslag till svensk textunderläggning av introitus-antifonen "Terribilis est".

Hela frågan om adaptation av svensk text till gregorianska melodier har ställts på spets av Anders Ekenberg. I musikbilagan till *Kyrkans dagliga bön* argumenterar han för nödvändigheten av en annan underläggningsmetod än den hittills använda. Långt högre krav bör ställas vid underläggning till svenskan. Den metod Ekenberg använder innebär i princip fritt komponerande i gregoriansk stil med användande av för stilen utmärkande melodiska formler.

Metoden används i hans fall för tidegärdsmusik. Mässans texter ställer andra krav, men det är ändå befogat att fråga sig i vilken utsträckning metoden är användbar också för mässan.

6. Utförandet

Den gregorianska sångens genomslagsmöjligheter har naturligtvis varit beroende av hur den har framförs. Inte minst gäller det den konstnärligt mest avancerade repertoaren, introitus-melodierna.

I det följande skall jag kort redogöra för några utförandeprinciper från MB 42 till våra dagars experiment, grundade på den sk semiologin, dvs tydningen av den äldsta noteringen av gregoriansk sång i neumhandskrifterna.

Mässboken 1942

En övergripande anvisning var att den gregorianska sången krävde "ett i viss mån annat sångsätt än det vanliga" för att komma till sin rätt. Särskilt de 23 introitussångerna – en innovation år 1942 – fordrade noggrann förberedelse och inlevelse för att komma till sin rätt. I annat fall skulle de "motverka sitt syfte och bli neddragande i stället för upplyftande".

Gregorianiken ansågs ha en "fri rytm, som uppstår genom en ständig växling mellan grupper av än 2, än 3 tidsenheter". Bakom den anvisningen låg den sk *ictus*-teorin, övertagen från Solesmes-traditionen, som utgivarna hade levande kontakt med. *Ictus* betecknade en rytmisk stödjepunkt. I melismatisk sång föll den rytmiska accenten i regel på den första noten i varje två- respektive tre-grupp. Denna accent "måste mer kännas än höras". Tregruppen fick inte förvandlas till en triol.

Ictus-teorin är det mest typiska för anvisningarna i MB 42. (Hellerström ger den stort utrymme i sin bok från 1945.) Föredraget skall vara "jämnt och bundet, friskt och lättflytande, hellre raskt än långsamt, dock utan jäktande". Man varnar för ett staccaterande sångsätt som är artfrämmande. Röststyrkan skall vara *mezza voce* (medelstark) med iakttagande av crescendo och decrescendo "inom vissa gränser".

I praktiken blev svenska kyrkokörers utförande av särskilt introitusmelodierna mediokert. Den gregorianska sången kom att betraktas som en "objektiv" sångstil. Hellerström skrev: "Utförandet måste vara objektivt och fritt från sentimentalitet..." (a a s 47). Det minsta notvärdet – åttandedelen – betraktades alltid som lika långt. I verkligheten kunde ofta inte heller ett staccaterande föredragningsätt undvikas.

Svenska körledare förmådde inte ge liv åt sången, även om undantag fanns. Repertoaren blev aldrig populär, kanske på ett undantag när, antifonen "Sänd ditt ljus och din sanning", som på vissa håll till och med sjöngs – och sjungs – av hela församlingen.

Kyrkohandbokens musikutgåva 1990

Under decennierna före 1990 hade forskningen förändrat bilden av gregoriansk uppförandepraxis avsevärt, vilket avspeglar sig i notbild och anvisningar i *KHBM*.

Den stereotypa uppdelningen av åttondedelar i två- och tregrupper används inte längre. Sammanbundna fyr-, fem- och sexgrupper visar ett annat sätt att uppfatta rytmen i melodilinjén. I *KHBMs* anvisningar (s 211ff) föreskriver utgivaren följande regler för utförandet:

Ett jämnstruket, "hackande" sångsätt måste undvikas och motverkas genom hänsyn till den naturliga deklamationen av texten. Dynamiken kan vara omväxlande och uttrycksfull.

Till detta kommer ett antal tecken (övertagna från neumhandskrifterna) för toner av olika längd, ritardando och lätt tontryck. Varje tecken åtföljs av en detaljerad instruktion: "Kraftig, jämn, utdragen ton", "svag, jämn, subtil ton" osv. Tolkningen av tecknen härstammar från Solesmes.

Problemet med anvisningarna är inte bara att de är svåra att exakt förstå och utföra (inte minst tonupprepningar på samma ton som ymnigt förekommer i *KHBM*) utan framför allt att de olika tecknens tolkning är rena gissningar. Det är något som inte framgår av anvisningstexten, som snarast ger ett intryck av att ge oss forskningens sista rön på området.

Det som nu ganska entydigt sägs från forskarnas sida (enligt Viveca Servatius i föredrag under medeltidsdagarna i Skara i maj 1995) om utförandet av de gregorianska musikhandskrifterna från tidig medeltid, är att det inte går att säga något bestämt om hur de utfördes. Det enda som säkert kan konstateras är att det lät olika i olika delar av Europa.

Den gregorianska sångens rytm gick förlorad redan under 1000-talet genom införandet av det moderna linjesystemet i notskriften. Då försvann också den melodiska variationsrikedomen som man antar fanns i form av mikrointervall (t ex kvartstoner) som inte gick att nedteckna i den nya notskriften. Servatius säger:

De rytmiska tecknen låter oss förstå att enstaka toner och tongrupper varierades med långa och korta toner, men [...] man kan inte säga hur långa och korta de angivna tonerna skall vara, inte heller något om tempot på andra tongrupper och i allmänhet.

I ljuset av dessa insikter är det svårt att hålla instruktionerna för utförandet i *KHBM* för annat än tolkningsförslag utan egentligt belägg i källorna.

Med detta vill jag inte förta värdet av anvisningarna i *KHBM*. De innehåller principer som har ett allmänt värde för ett musikaliskt utförande av sången. De nyinförda tecknen från neumhandskrifterna kan skapa större variationsrikedom om de används *ad libitum*.

Vår frihet i utförandet av den gregorianska sången är bedövande stor. Trots detta behövs regler, och sådana finns. Solesmes regler från 1983 (i förordet till *Liber hymnarius*) anses vara "säkra resultat av semiologin". De kan tjäna som en enkel utgångspunkt. Till de viktigaste anvisningarna hör:

- alla toner skall sjungas ut, även reperussioner;
- det flexibla värdet för ensam not över textstavelse har "normalt stavelsevärde";
- melismer utförs snabbare än noter med normalt stavelsevärde.

Sedan får den musikaliska kreativiteten göra det mesta.

7. Cecilia – en användbar bok också i Svenska kyrkan

Jag har i det föregående då och då hänvisat till den katolska psalmboken *Cecilia*. Inte minst för dess inslag av gregoriansk förtjänar den uppmärksamhet i detta sammanhang. Jag skall därför något närmare presentera boken.

Cecilia har ett stort inslag av gregoriansk sång för mässan. Den har ett kyriale i två stora delar, den ena helt svenskspråkig och den andra helt latinsk med melodier hämtade från i huvudsak *Graduale Romanum* och transkriberade till modern skaftlös notering på fem linjer.

Det svenska kyrialet omfattar tio delar, nio fullständiga mäss-serier och en avdelning med alternativa melodier. Mässorna 1 och 2 innehåller gregorianska melodier, de övriga är nykomponerade, ofta i en stil som bär släktskap med gregorianiken (kyrkotonalitet och fri, textbaserad rytm).

Den svenska gregorianska delen består alltså av bara två serier. Jag tyder detta faktum som ett tecken på den skepsis som finns hos den romersk-katolska kyrkan mot att sjunga gregorianik på folkspråket. Källhänvisningen till *Graduale Romanum* eller motsvarande anges ofta ”*efter Graduale Romanum*”. Det är ett försynt sätt att uttrycka skillnaden mellan adaptation och original.

I båda *Cecilias* kyrialen, det latinska och det svenska, känner vi igen flera gregorianska melodier från Svenska kyrkans mässmusikrepertoar. Här finns en folklig och enkel gregorianik som vi inte använder men som borde kunna brukas också hos oss. Det latinska kyrialet är det största, och här finns mycket som körer i Svenska kyrkan skulle kunna använda.

Den stora repertoaren av introitus-melodier i *KHBM* har ingen motsvarighet i den katolska mässmusiken, säkerligen beroende på den skepsis som finns hos katoliker inför möjligheten att på ett adekvat sätt adaptera latinska introitus till svenska. När introitus sjungs – företrädesvis på stora högtidsdagar – sker det på latin.

8. Gregorianiken i mässan – ett omistligt arv

Den gregorianska repertoaren dominerar – som jag konstaterade – i *KHBM*. Samtidigt kan man konstatera att antalet nya kompositioner är

många. Proportionellt är de fler än i motsvarande del av MB 42: de utgör en tredjedel av det totala antalet. I en ny upplaga av kyrkohandboken kommer förmodligen nykompositionerna att dominera. Mot detta finns intet att invända – nyskapandet av musik tillhör en kyrka som vill leva med sin tid.

Bland evangeliska kyrkor i världskristendomen är Svenska kyrkan det samfund som bevarat mest av den gammalkyrkliga sången i mässan. Det finns flera anledningar till att det bör vara så även i framtiden.

Alltifrån den kristna missionens ankomst till vårt land under tidig medeltid har gregoriansk sång i stort sett alltid förekommit i svenskt gudstjänstliv i mer eller mindre autentisk form. Från den romerska kyrkan övertogs den av reformatörerna på 1500-talet och har sedan alltid funnits med i svenskt mässfirande. Längre sjöngs gregorianska sånger också på latin i den lutherska kyrkan.

Den gregorianska sången tillhör med andra ord vår svenska musikaliska tradition. För många kyrkomusiker utgör den ett omistligt arv.

Den gregorianska sången har stora estetiska kvaliteter. Knappast någon kyrkosång har visat sig mer slitstark. Orsaken ligger i musikens melodiska och tonala kvaliteter – det är fråga om stor melodisk konst. Den har beundrats och beundras ännu av många bland västerlandets största tonkonstnärer.

Gregorianikens ekumeniska karaktär är en annan orsak till att den bör betraktas som ett värdefullt arv. Den för oss tillbaka till den äldsta kyrkan – på något sätt till och med till den sång som i urkristendomen övertogs från judisk tradition – och binder oss samman särskilt med Katolska kyrkan, som än idag ser den som sin kyrkosång *par preference*.

Gregorianik är genuin kyrkomusik. Den har varit förknippad med Kyrkans bön och gudstjänst under århundraden. Dess ödmjuka, tjänande funktion som "ancilla Verbis" – Ordets tjänarinna – gör den särskilt lämplig för bön. Samtidigt uttrycker den också känslor i toner. Vad är väl de långa melismerna i kyrie- eller halleluja-melodier annat än uttryck för de känslor som texterna ger upphov till?

Under senare år har gregorianiken på ett märkligt sätt "blivit inne". Jag tänker på de spanska munkarnas skivframgång som vittnar om den gregorianska sångens attraktionsförmåga. Det kan vara ytterligare en anledning (om än inte den viktigaste) att utöka den gregorianska repertoaren i vår svenska mässa, också med sånger på latin.

Vid en utökning av den gregorianska repertoaren måste man ta pastorala hänsyn. En stor del av den gregorianska mässmusiken har tillkommit för och sjungits av körsångare och har aldrig varit tänkt för församlingens sång. Det är nödvändigt att noga skilja mellan vad som kan vara lämpligt för kör respektive församling, men inget hindrar att man i en ny upplaga av Kyrkohandboken inför en körrepertoar på latin i modern gregoriansk notering, som skett i psalmboken *Cecilia*. – Ett argument för mer latinsk gregoriansk sång i våra kyrkor är också latinets ökande betydelse i EU-samhället.

En viktig uppgift för framtiden är arbetet för ett mer levande uppförande av gregoriansk sång. Stora förhoppningar kan vi knyta till några unga kyrkomusiker som – inspirerade av nya experiment i Europa – redan börjar nå fram till nya och inspirerande sångsätt.

Några ord av dominikanprästen Jean Paillard (citerade ur *Svenska Dagbladet* 1994) får bilda avslutningen på denna artikel:

Risken med den popularitet som för närvarande "drabbar" gregorianiken är att denna kan reduceras till estetisk underhållning eller till lugnande medel. I så fall avskiljs den från sin naturliga ram. I själva verket är gregorianiken funktionell. Melodin är inget självändamål. Det rör sig nämligen om en liturgisk sång vars uppgift är att lyfta fram den djupa innebörden i de bibliska texter som mässan och tidegården huvudsakligen består av. Den är född ur tystnaden, som är tätast i kloster, och den åstadkommer tystnad. Ja, den främjar lyhördhet för de kristna mysterierna. Den är ren, begränsad till det minimala, därför också svår att utföra, och den har en renande verkan. Den luttrar och förenklar den som sjunger eller hör den.

Antingen den sjungs av fromma kristna i sin naturliga ram eller "njuts" av icke-troende som lyssnar till en skiva, förblir den en omistli skatt, en av de värdefullaste i västerlandet.

Litteratur

- Adell, Arthur, *Gregorianik I-II*, Gleerups 1963.
- Adell, Arthur, "Introitus", *Svenskt gudstjänstliv* 1963.
- Aulén, Gustaf, *Högmässans förnyelse liturgiskt och kyrkomusikaliskt*, DIAK 1961.
- Cecilia. *Den katolska psalmboken*, Stockholms katolska stift och Verbum 1987.
- Lars Eckerdal (red), *Den nya gudstjänstordningen för Svenska kyrkan. Kommentarer*, Verbum/Studiebokförlaget 1976.
- Ekenberg, Anders, *Det klingande sakramentet*, 1984.
- Graduale triplex*, Solesmes 1979.
- Hartman, Lars och Ragnar Holte, *Detta är brödet. Communiosånger*, DIAK 1967.
- Hellerström, A O T, *Kyrkans traditionella sång*, SKD 1945.
- Holte, Ragnar, *35 Psaltarsånger*, Wessmans 1985.
- Melodier till Kyrkans dagliga bön*, KLN 1993 (för utgåvan svarar Anders Ekenberg).
- Peters, Knut, *Den gregorianska sången*, DIAK 1930.
- Servatius, Viveca, *Kompendium i gregoriansk sång*, opublicerat, 1980-talet.
- Den Svenska Kyrkohandboken-Musik*. Körutgåva, Verbum 1990.

Wallin, Peter, *Gregorianik. Ett kompendium om kyrkans traditionella sång*, PW 1994.
Zethelius, Gudrun, *Johannespassionen*, Laurentius Petri Sällskapet och Wessmans musikförlag.

Gregorian Music in the Church of Sweden Service *Summary*

The aim of the article is, firstly, to make an inventory of the supply of Gregorian songs in the Church of Sweden service according to the *Service Book–Music*, and also to study some adaptations to Swedish of Latin melodies mostly taken from the *Graduale Romanum*.

The latest results of Medieval research on Gregorian performing practice gives cause to the scrutinizing, in the light of these new observations, of what is written in the Service Book instructions on the performance of Gregorian Music.

The Service Book contains many new liturgical songs, but is nevertheless characterized by great traditionalism with several elements of old music. Today, a wider scope in Mass music is being wished for. Mass music, which is composed, e.g., in the tradition of Swedish folk music, is wanted.

Finally, the article asks questions of what possibilities Gregorian music would have in the above-mentioned wider, popular context. Does it have qualities that other kinds of church music do not have?

An inventory of the *Gregorian repertoire of the Mass* shows that there is Gregorian music for all parts in the ordinary of the Mass, except the Credo. The same goes for the following parts of the proper: introit, Psalms to be used, e.g., between the Old Testament reading and the epistle (and as alternative introit), sequences to be used as hymns, intercessions/litanies, and prefaces. In total, the Service Book contains somewhat more than 120 liturgical songs. More than 70 are of Gregorian origin. The introit part has the most Gregorian songs – 51 – while the ordinary has 17 Gregorian alternatives.

In today's liturgical reality, the Gregorian alternatives are very often being used in the ordinary of the Mass, but the new ones are probably as frequent, at least in the Kyrie and Gloria Parts. The greatest Gregorian repertoire – the introit – is in very little use, as long as one nowadays wishes to activate the congregation here. Therefore, our church musicians prefer psalms with refrains sung by the congregation to Gregorian introits, which are primarily intended for the choir.

Adapting Latin melodies to the Swedish ordinary is difficult, as it is a question of texts officially approved, which cannot be changed. The

differences are big between the Swedish and the Latin texts, concerning the quantity and the stress of individual words. The Swedish Kyrie is the easiest to adapt. I exemplify an adaptation of some Mass texts. Examples 4 and 5 are my own suggestions for an adaptation of two Kyrie melodies; examples 11 and 12 present my own attempts at adapting two introits from the *Graduale Romanum*.

Recent research – so-called semiology – has made the Service Book *directions for musical performance* age quickly. The interpretation has been too optimistic concerning the signs from the neume manuscripts which have been put above all into the introit. Actually, one does not really know anything for sure of the way Gregorian music was originally sung. If there is a wish for rules for the execution, the most appropriate rules would be the Solemnnes ones of 1983 (printed in *Liber Hymnarius*).

We should continue using Gregorian music at Mass, and the repertoire should be enlarged by Latin Gregorianism. The Kyrie and the Agnus Dei could be sung in the original by the choir and – later on, why not also – by the congregation. Also the introit should be sung by the choir in Latin as meditative songs after readings and during Communion.

Gregorian music is part of Swedish music tradition since the Middle Ages and a priceless heritage. It has great aesthetic qualities and its character is ecumenical. It is genuine Church music which has been associated with Church prayer for thousands of years.